

Vragen gesteld door de leden der Kamer, met de daarop door de regering gegeven antwoorden

2192

Vragen van de leden **Knops** (CDA), **Uitslag** (CDA), **Voordewind** (ChristenUnie) en **Boekestijn** (VVD) aan de minister van Economische Zaken over de notitie van het Centraal Plan Bureau (CPB) «Werkgelegenheidseffecten deelname Joint Strike Fighter (JSF) programma». (Ingezonden 17 maart 2009)

- 1 Heeft u kennisgenomen van de CPB-notitie «Werkgelegenheidseffecten deelname JSF programma»?¹
- 2 Hoe beoordeelt u deze contra-expertise op het rapport van PricewaterhouseCoopers (PWC) «Nederlandse deelname aan het JSF programma levert \$ 16 miljard omzet en ongeveer 50.000 arbeidsjaren werkgelegenheid op», dat in uw opdracht geschreven is?
- 3 Deelt u de conclusie van het CPB dat de door PWC genoemde werkgelegenheid aan het JSF programma «waarschijnlijk aanzienlijk overschat is»?
- 4 Hoe beoordeelt u de berekening waar het CPB zich op baseert, waarvan men zelf stelt dat deze «gemaakt is op

basis van een aantal aannames die elk discutabel zijn»?

- 5 Hoe kan het CPB tot de conclusie komen dat PWC veronderstelt dat de arbeidsproductiviteit van de bedrijven gerelateerd aan het JSF programma niet stijgt tussen nu en 2052, terwijl PWC stelt dat de betrokken bedrijven waarschijnlijk wèl rekening hebben gehouden met arbeidsproductiviteitsstijging, omdat dat nodig is voor het maken van offertes?
- 6 Hoe beoordeelt u het feit dat het CPB geen gesprek gevoerd heeft met het bedrijfsleven, maar wel verstreckende uitspraken doet? Heeft u begrip voor de reactie van het Nederlands Industrial Fighter Aircraft Replacement Platform (NIFARP), het samenwerkingsverband van Nederlandse bedrijven die werken aan de JSF, op de notitie van het CPB, dat deze notitie zou getuigen van «boekenwijsheid» en «een klap in het gezicht van de mensen van de praktijk» is?
- 7 Deelt u de conclusie van het CPB dat gedurende de periode tot en met 2052 sprake zal zijn van volledige verdringing van werkgelegenheid, en dat het JSF programma dus in het geheel niet leidt tot extra werkgelegenheid? Hoe beoordeelt u

deze stelling in tijden van economische crisis en snel oplopende werkloosheid?

- 8 Wat is de relatie van de modellen van het CPB, waarbij de activiteiten van specifieke bedrijfsnetwerken kennelijk nooit tot extra werkgelegenheid leiden, met de echte wereld?
- 9 Begrijpt u waarom het voor het CPB onduidelijk is «of het JSF programma bij innovatie significant boven andere projecten in de industrie uitspringt»? Hoe verhouden zich volgens u de research & development (R&D) uitgaven van de bedrijven die betrokken zijn bij het JSF programma tot die van de rest van de Nederlandse industrie? Hoe beoordeelt u de stelling van het Nederlands Instituut voor Vliegtuigontwikkeling en Ruimtevaart dat de industrie, betrokken bij de JSF ontwikkeling, met gemiddeld 11% ruim een factor vier meer aan R&D besteedt?²
- 10 Is de luchtvaartindustrie daarom niet juist bij uitstek een sector die innovatief is en hoogwaardige werkgelegenheid oplevert? Klopt het dat indien minder hoogwaardige industriële arbeid door de JSF deelname verdrongen wordt, deze verdringing per saldo juist goed is voor de economie?

11

Geldt de modelmatige aanpak van het CPB ook voor bedrijven als Philips en ASML? Zouden in dat geval deze imposante R&D investeerders geen banen creëren? Waar worden naar uw mening dan wel banen gecreëerd? Zouden bedrijven daarbij mogelijkwijs een rol kunnen spelen?

12

Hoe verhoudt de modelmatige aanpak van het CPB zich tot de initiatieven die in het kader van het Innovatieplatform worden genomen? Heeft u kennisgenomen van de noodklok die het Innovatieplatform geluid heeft over de uitgaven voor onderzoek en ontwikkeling?³

13

Onderschrijft u het verzoek om bestaande kennisinvesteringen en R&D overeind te houden en te versnellen waar mogelijk, ook in het licht van de deelname aan de ontwikkeling van de JSF?

14

Deelt u de opvatting dat de omzetverwachtingen voor het bedrijfsleven over de gehele periode van (door)ontwikkeling, productie, onderhoud en instandhouding van de JSF aanzienlijk zijn voor Nederland, en dat daarmee in totaal, zeker vanaf de productiefase, jaarlijks ongeveer een paar duizend arbeidsplaatsen gemoeid zijn?

15

Moet, indien onverhoopt besloten zou worden tot beëindiging van de deelname aan het JSF programma, gevreesd worden voor de toekomst van het luchtvaartcluster in Nederland, zeker in het licht van de economische crisis? Hoeveel banen staan dan op het spel?

16

Hanteert u bij het bestrijden van de economische crisis de bij het JSF programma gehanteerde CPB modellen? Bent u bereid deze vragen uiterlijk vóór 1 april 2009 te beantwoorden in verband met het

geplande algemeen overleg over vervanging F-16 op 15 april a.s.?

¹ CPB Notitie, 23 februari 2009:

«Werkgelegenheidseffecten deelname JSF programma».

² Rapport «Onderzoeksresultaten naar de gevolgen van Nederlandse deelneming in de ontwikkeling van de JSF», NIVR, augustus 2006.

³ Persbericht Kennisinvesteringsagenda 2009, 27 februari 2009.

Antwoord

Antwoord van minister **Van der Hoeven** (Economische Zaken) (ontvangen 2 april 2009)

1

Ja.

2, 3 en 14

Zoals toegezegd in het antwoord op de vragen van uw Kamer met het nummer 26 488-138/2009D08615, heb ik u heden separaat een uitgebreide inhoudelijke reactie gegeven op de notitie van het Centraal Planbureau (CPB) «Werkgelegenheidseffecten deelname JSF programma». Hierin geef ik aan dat bij de lagere inschatting van het CPB van de extra werkgelegenheid in de luchtvaartcluster enkele kanttekeningen te plaatsen zijn. Daardoor valt er al met al te concluderen dat er geen reden is om de schatting van de werkgelegenheid gerelateerd aan het JSF-programma door PwC (sterk) neerwaarts bij te stellen.

Er zijn verschillende omstandigheden – zoals een relatief hoogwaardige werkgelegenheid en relatief hoge R&D-uitgaven in deze cluster – waardoor aannemelijk is dat dit de gehele Nederlandse economie ten goede komt. Het CPB merkt wel op dat de extra werkgelegenheid en innovatie in de luchtvaartcluster niet met zekerheid een op een te vertalen is in navent hogere werkgelegenheid en innovatie voor de gehele Nederlandse economie. Het is dan ook een uitdaging om de zowel door het CPB als PwC gesignaleerde hoge innovatie-uitgaven die aan dit project gerelateerd zijn zo veel mogelijk aan de Nederlandse economie als geheel ten goede te laten komen.

4

In mijn algemene reactie op de contra-expertise van het CPB geef ik aan dat ik – ondanks dat ik enkele

kanttekeningen plaats – deze exercitie van het CPB waardevol vind. Daarbij geldt dat het CPB, net als PwC, moet uitgaan van veronderstellingen, omdat het gaat om een lange termijnperiode. Een goed begrip van de veronderstellingen is nodig om de uitkomsten van de analyses te kunnen duiden.

Van belang in de CPB-berekening is bijvoorbeeld de verwachte hoogte van de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit. Ook is de veronderstelling van het CPB dat de economie op lange termijn naar een evenwicht tendeeft cruciaal. Daardoor zijn op lange termijn vraag en aanbod op de arbeidsmarkt gelijk, heeft iedereen – afgezien van een groep structureel werklozen – een baan en is de totale werkgelegenheid in de economie daarmee vooral afhankelijk van het arbeidsaanbod. Begrip van dit soort achterliggende veronderstellingen is nodig om bijvoorbeeld de CPB-analyse met betrekking tot verdringing te kunnen plaatsen.

5

PwC heeft twee ramingen gehouden naar de verwachte omzet in de verschillende fasen van het JSF-project. De uiteindelijke raming in het PwC-rapport is het gemiddelde van de twee ramingen. Bij de eerste raming is de arbeidsproductiviteitsstijging niet expliciet meegenomen. Bij de tweede raming (de enquête onder bedrijven) heeft PwC bedrijven gevraagd om per fase van het JSF-programma aan te geven hoeveel werknemers zij verwachten nodig te hebben om de verwachte orders uit te voeren. Daarmee is in de tweede raming de arbeidsproductiviteitsstijging in de door de bedrijven verwachte werkgelegenheid verdisconteerd. PwC heeft deels de stijging dus wel meegenomen, zij het niet expliciet. Daarnaast geldt dat beide ramingen niet veel van elkaar verschillen. Het CPB lijkt daarom te snel in haar conclusie dat deze stijging niet is meegenomen en dat daardoor sprake zal zijn van aanzienlijke overschatting van de werkgelegenheidseffecten.

6

Het CPB heeft een contra-expertise gehouden. Dat houdt in dat het CPB de analyse van PwC op plausibiliteit toetst, maar niet het onderzoek over

doet. Gegeven die invalshoek heeft het CPB geen gesprekken met het betrokken bedrijfsleven gevoerd. Zoals ik in mijn antwoord op vraag 2,3 en 14 heb aangegeven, zijn er bij de lagere inschatting van het CPB van de extra werkgelegenheid in de luchtvaartcluster wel enkele kanttekeningen te plaatsen. Daarom valt er al met al te concluderen dat er geen reden is om de schatting van de werkgelegenheid gerelateerd aan het JSF-programma door PwC (sterk) neerwaarts bij te stellen. Het CPB merkt ten aanzien van de langere termijn op dat de extra werkgelegenheid en innovatie in de luchtvaartcluster niet met zekerheid een op een te vertalen is in navenant hogere werkgelegenheid en innovatie voor de gehele Nederlandse economie. Wel zijn er verschillende omstandigheden – zoals een relatief hoogwaardige werkgelegenheid en relatief hoge R&D-uitgaven in deze cluster – waardoor aannemelijk is dat dit de gehele Nederlandse economie ten goede komt. Ik respecteer de kwalificatie van het NIFARP daarom, maar ik denk niet dat hier al te veel reden voor is.

7 en 8

Gegeven de (macro-economische) veronderstellingen die het CPB hanteert (zie het antwoord op vraag 5) is het niet verrassend dat het CPB uitkomt op volledige verdringing. De redenering is dat iedere baan die het JSF-project creëert – die geen verandering brengt in bepaalde structurele factoren – een andere baan in de economie verdringt, omdat de totale werkgelegenheid in de economie op lange termijn vastligt (arbeidsaanbod min structurele werkloosheid). In beginsel geldt dit ook voor de stimulering van andere specifieke bedrijfsnetwerken, zo blijkt uit de CPB-studie «kansrijk kennisbeleid» uit 2006. Dit wil echter niet zeggen dat dit soort projecten niet van belang zijn voor de Nederlandse economie, vooral vanwege de hoogwaardige werkgelegenheid en kennis en innovatie die wordt gegenereerd. Het CPB wijst hier overigens ook op in de contra-expertise op het PwC-rapport. Bijkomend effect van de werkgelegenheid van het JSF-programma in de huidige moeilijke economische situatie is dat het JSF-programma bijdraagt aan het op peil houden van de onderzoekscapaciteit bij bedrijven,

terwijl de R&D-investeringen van bedrijven door de recessie onder druk staan.

9

Een exacte vergelijking van de uitgaven aan innovatie met de rest van de industrie zoals het CPB wenst, is helaas niet voorhanden. Wel passen de cijfers van PwC in het bekende beeld dat R&D-intensiteit van de defensiegerelateerde industrie relatief hoog is. Zo concludeert het NIVR (Tweede Kamer 2006–2007, 26 488, nr. 45) dat de R&D-uitgaven van de industrie betrokken bij de JSF (11%) circa vier keer hoger zijn dan de rest van de Nederlandse industrie (2,3%). Het EIM wijst in de studie «De Nederlandse defensiegerelateerde industrie: actualisering van de kwantitatieve kenmerken» van mei 2008 (Tweede Kamer 2008–2009, OI/MP 8057480) dat van het totaal aantal banen in de defensiegerelateerde industrie 20% wordt ingenomen door R&D-activiteiten. Dit is (aanzienlijk) hoger dan in de rest van de industrie.

10

De luchtvaartindustrie is een sector met hoogwaardige werkgelegenheid en veel innovatie. Dat is ook een belangrijke reden voor deelname van Nederland aan het JSF-programma. Het klopt dat verdringing van werkgelegenheid per saldo kan leiden tot een welvaartswinst. Dit is het geval, wanneer laagproductieve arbeid wordt vervangen door hoogproductieve arbeid. In Duitsland bedraagt bijvoorbeeld de productie per werknemer in de vliegtuig- en ruimtevaartsector € 59 per uur tegen € 41 voor de gehele industrie en € 39 voor de gehele economie. Het NIVR concludeert dat de toegevoegde waarde per arbeidsplaats¹ van de bij het JSF-programma betrokken bedrijfsleven in Nederland ongeveer 20% hoger ligt dan het gemiddelde van de industrie (Tweede Kamer 2006–2007, 26 488, nr. 45). Extra werkgelegenheid in de vliegtuig- en ruimtevaartsector die ten koste gaat van banen in een gemiddelde industriële sector levert in dat geval een hoger nationaal inkomen op.

11

Bedrijven creëren banen, of het nu gaat om grote R&D-intensieve bedrijven of kleine bedrijven. Het CPB ontkent dit ook niet. Gegeven de veronderstellingen die het CPB

hanteert, leidt nieuwe werkgelegenheid op bedrijfsniveau (bijvoorbeeld als het gevolg van het JSF-programma) niet tot meer werkgelegenheid in de totale economie (zie het antwoord op vraag 7 en 8). Dit doet overigens niets af aan het belang van deze werkgelegenheid voor de economie, ook in relatie tot innovatie, productiviteit en uiteindelijk welvaartscreatie.

12 en 13

Zowel het CPB als het Innovatieplatform wijst regelmatig op het belang van kennis en innovatie voor de economische ontwikkeling. Zo zijn kennis en innovatie de motor achter de groei van de arbeidsproductiviteit en vanwege de positieve externe effecten ook goed voor de samenleving als geheel. Het Innovatieplatform heeft inderdaad in dit economische klimaat de oproep gedaan om bestaande kennisinvesteringen en R&D overeind te houden en waar mogelijk te versnellen.

15

Indien deelname aan het JSF-programma wordt beëindigd, zullen ook de industriële activiteiten voor JSF afnemen en zelfs worden beëindigd. Dit zal ongetwijfeld gevolgen hebben voor de positie van de luchtvaartcluster als gevolg van de samenhang tussen civiele en militaire aerospace. Op dit moment kan echter niet worden ingeschat of hiermee de kritische massa verdwijnt en derhalve de toekomst van de luchtvaartcluster als geheel in het geding is. In totaal werken er circa 17.000 personen in de defensiegerelateerde industrie (EIM, De Nederlandse defensiegerelateerde industrie, actualisering van de kwantitatieve kenmerken, mei 2008).

16

De contra-expertise van het CPB is niet gebaseerd op een doorrekening met CPB-modellen. Daarmee is de vraag over het gebruik van bij de JSF gehanteerde CPB-modellen voor het bestrijden van de economische crisis niet aan de orde.

¹ Het gaat hier om de toegevoegde waarde per Vol Tijd Equivalent (VTE).